

واکاوی مفاهیم ظلم ستیزی و عدالت خواهی در نهضت شیعی سرپرداران خراسان

پدیدآورده (ها) : نجمی، شمس الدین؛ قره‌چاقی، سعیده

تاریخ :: جندی‌شاپور :: پاییز 1394، سال اول - شماره 3

از 96 تا 106

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1234672>

دانلود شده توسط : رسول جعفریان

تاریخ دانلود : 12/12/1397

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

فصل نامه جندی شاپور، دانشگاه شهید چمران

سال یکم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴

واکاوی مفاهیم ظلم‌ستیزی و عدالت‌خواهی در نهضت شیعی سربداران خراسان

شمس‌الدین نجمی^۱ (نویسنده مسئول)

سعیده قره‌چاقی^۲

تاریخ دریافت: ۹۴/۷/۲۷

تاریخ پذیرش: ۹۴/۹/۲

چکیده

ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی از اهداف بسیاری از جنبش‌ها در تاریخ ایران بوده است. این مفاهیم زمانی برجسته می‌شدند که مردم تحت سلطه حاکمان مستبد قرار داشتند و اوضاع سیاسی، اجتماعی و اقتصادی رو به وخامت می‌گذاشت. عصر مغولان و ایلخانان از جمله این دوره‌های تاریخ ایران است که ظلم و بی‌عدالتی در جامعه گسترش یافت و باعث پدید آمدن جنبش‌های مردمی ظلم‌ستیز و عدالت‌طلب شد. نهضت شیعی سربداران در قرن هشتم هجری قمری از جنبش‌های ظلم‌ستیز و عدالت‌طلب مخالف مغولان بود که توانست با بازتولید مفاهیم ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه شیعی حدود نیم قرن در خراسان حکومتی را تشکیل دهد. این پژوهش می‌کوشد تا پاسخی به این سوال دهد که چرا مفهوم ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی بیشترین نقش را در تشکیل و موفقیت حکومت سربداران خراسان داشته است؟ نتایج پژوهش بر این نکته تأکید دارد که عدالت‌طلبی و ظلم‌ستیزی نهضت سربداران تحت تأثیر نهضت عاشورا و فرهنگ اهل بیت قرار داشته است و این نهضت با توسل به این مفاهیم موفق به تشکیل حکومت شد. لذا شناسایی و معرفی اهداف ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه نهضت شیعی سربداران از اهداف این پژوهش به شمار می‌آید. روش تحقیق به شیوه توصیفی و تحلیل و متکی بر منابع کتابخانه‌ای است.

واژگان کلیدی: سربداران، ظلم‌ستیزی، عدالت‌طلبی، مغولان.

۱. دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شهید باهنر کرمان sh.najmi@yahoo.com

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران اسلامی دانشگاه شهید باهنر کرمان saeideghare68@gmail.com

مقدمه

حملات مغولان به سرزمین ایران در قرن هفتم هجری قمری، دوره‌ای پر از تنش سیاسی و همراه با کشتار و غارت به همراه آورد. در چنین شرایط سیاسی و اجتماعی، هرگاه مردم ایران به قیام یا نهضتی دست می‌زدند با واکنش قهرآمیز مغولان روبرو می‌شدند. با درگذشت ابوسعید ایلخانی آخرین فرمانروای ایلخانی مغول، سرزمین ایران درگیر کشمکش‌های داخلی و جنگ‌های جاننشینی بین فرماندهان و امیران مغولی شد. این جنگ‌ها برای مردم ستم‌دیده ایران خصوصاً مردم خراسان نتیجه‌ای جز ناامنی و افزایش مالیات‌ها نداشت. در چنین شرایطی نهضت شیعی سربداران بر علیه ظلم و ستم و بی‌عدالتی طبقه حاکم قیام نمود. یکی از عواملی که خراسانی‌ها و به ویژه مردم سبزوار به این نهضت پیوستند، شعارهای ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه رهبران مذهبی و رهبران سیاسی سربداران بود. مردم به خصوص جامعه روستایی سبزوار که دیگر تاب ظلم و ستم و بی‌عدالتی مغولان و اخلاف آنها را نداشتند با پیوستن به این نهضت به مقابله با بیگانگان پرداختند. شعارهای ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه رهبران مذهبی سربداران مانند: شیخ خلیفه و شیخ حسن جوری که تحت تأثیر واقعه عاشورا و فرهنگ مقاومت نهفته در فرهنگ عاشورایی بوده است بیشترین نقش را در تشکیل و موفقیت سربداران خراسان داشته است. سربداران پس از پیروزی اولیه در برابر مغولان و تشکیل حکومت به حمایت از قیام‌های ظلم‌ستیز معاصر خود پرداختند. قیام‌های سربداران کرمان، سربداران سمرقند و مرعشیان مازندران از جمله این قیام‌ها بودند که از حمایت و کمک‌های سربداران خراسان سود بردند و این قیام‌ها نیز تحت تأثیر شعارهای ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه نهضت سربداران قرار گرفتند.

بیان مسأله

حکومت شیعی سربداران از جمله خرده حکومت‌های محلی قرن هشتم هجری قمری است که توانست با مقاومت در برابر بیگانگان به پیروزی دست یابد. برخی از اهداف این نهضت باعث گرایش مردم به این نهضت شد. ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی از جمله این اهداف بودند که شخصیت‌های مذهبی و سیاسی سربداران با توسل به این شعارها موفق به تشکیل حکومت شدند. لذا مسئله پژوهش در پیش‌رو، بررسی مفاهیم ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه نهضت شیعی سربداران خراسان در قرن هشتم هجری قمری است که با دیدی تحلیلی ابتدا به چگونگی تشکیل حکومت سربداران می‌پردازد و سپس به تأثیرپذیری دیگر قیام‌ها از مفاهیم ظلم‌ستیزی و عدالت‌طلبی سربداران در قرن هشتم هجری قمری اشاره می‌کند.

اهمیت و ضرورت تحقیق

در پژوهش‌های عصر حاضر تاریخ ایران، پرداختن به قیام‌های شکل‌گرفته با صبغه شیعی دارای اهمیت است. یکی از این قیام‌ها که موفق به تشکیل حکومت شد، نهضت شیعی سربداران خراسان است. چگونگی تشکیل حکومت سربداران و همچنین تأثیر مفاهیم ظلم ستیزانه و عدالت طلبانه بر دیگر قیام‌ها، با دیدی جدید پرداختن به چنین موضوعی را ضرورت می‌بخشد.

پیشینه تحقیق

اگرچه تاکنون تحقیقات و پژوهش‌هایی در مورد ماهیت و چگونگی تشکیل حکومت سربداران خراسان صورت گرفته است. کتاب قیام شیعی سربداران به نویسندگی یعقوب آژند از معروف‌ترین کتب در مورد قیام سربداران است این کتاب در سال ۱۳۶۳ به همت انتشارات نشر گستر منتشر شده است. همچنین کتاب معروف دیگر در زمینه نهضت شیعی سربداران، کتاب نهضت سربداران خراسان از پطروشفسکی است. در مورد نهضت سربداران در کتاب‌های تاریخ ایران در دوره مغول نیز اطلاعاتی یافت می‌شود از مهم‌ترین این کتاب‌ها می‌توان از کتاب تاریخ مغول عباس اقبال اشتیانی نام برد. در زمینه مقالات هم آثاری در مورد نهضت سربداران نگارش یافته است. اما تاکنون اثری که به صورت یک پژوهش مستقل به بحث ظلم ستیزی و عدالت طلبی و تأثیر این مفاهیم بر تشکیل نهضت شیعی سربداران پرداخته باشد موجود نیست، از این حیث این پژوهش دارای نوآوری است.

آغاز نهضت شیعی سربداران

قرن هفتم هجری قمری مصادف با چند تحول سیاسی مهم در تاریخ ایران بود. شکست حکومت خوارزمشاهیان و سقوط خلافت بغداد توسط مغولان در این قرن به وقوع پیوست. مغولان به منظور سیطره سیاسی خود در سرزمین ایران، حکومت ایلخانان را تشکیل دادند.^۱ این حکومت در حدود یک قرن در ایران دوام آورد. با درگذشت سلطان ابوسعید و فروپاشی حکومت ایلخانی در سال ۷۳۶ هجری قمری هرج و مرج و ناامنی سرتاسر سرزمین ایلخانان را فراگرفت.^۲ در چنین وضعیتی در هر ناحیه و قسمتی از سرزمین پهناور ایلخانی، فردی ادعای قدرت و فرمانروایی داشت و ناحیه یا منطقه‌ای را به تصرف خود در آورده و به حکومت‌های همجوار نیز طمع داشت. این عامل در نهایت موجب کشمکش‌ها و درگیری‌های بی‌نتیجه‌ای میان حکام نواحی مختلف شد. ادامه یافتن این نزاع‌های داخلی برای مردم ستم‌دیده ایران که در زیر سلطه حکام ظالم بودند فاجعه‌بار بود. مخارج این جنگ‌های

۱. آژند، قیام شیعی سربداران، ص ۱۵.

۲. ترکمنی آذر، تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران، ص ۲۸۲.

بی‌ثمر که از طریق مالیات‌های ناعادلانه مردم پرداخت می‌شد اوضاع سیاسی و اقتصادی مردم را تحت شعاع خود قرار داده بود.^۱ همچنین اوضاع سیاسی خراسان به علت جنگ‌طلبی‌های شخص طغاتی‌مور رو به وخامت گذاشت. رفتارهای ظالمانه طغاتی‌مور و دیگر مدعیان قدرت موجب گسترش نارضایتی‌های عمومی در این نواحی شد. استمرار این وضعیت که با ظلم و ستم بر مردم همراه بود زمینه قیام بر علیه نابرابری‌ها و بی‌عدالتی‌ها را فراهم کرد. در مورد آغاز شکل‌گیری نهضت سربداران روایت‌های گوناگونی در منابع تاریخی ذکر شده است اما همه منابع بر شروع این نهضت آزادی‌بخش در روستای باشتین بیهق تأکید دارند. امیر عبدالرزاق از پهلوانان و نام‌آوران بیهق رهبری قیام سربداران خراسان را برعهده گرفت.^۲ امیر عبدالرزاق به گروهی از نارضیان که با عاملان مالیات‌بگیر طغاتی‌مور درگیر شدند پیوست و با بهره‌گیری از احساسات ناراضیان قیامی مردمی بر علیه ظلم و ستم به راه انداخت.^۳ برخی پژوهشگران اقدامات سختگیرانه فئودال‌های محلی در بهره‌کشی از مردم را مهم‌ترین عامل شکل‌گیری نهضت آزادی‌بخش سربداران دانسته‌اند.^۴ امیر عبدالرزاق پس از موفقیت اولیه در برابر متجاوزان و تصرف بیهق در نبردی نیروهای طغاتی‌مور حاکم خراسان را که برای پس‌گیری شهرهای تصرف شده توسط سربداران فرستاده بود شکست سختی داد. با شکست نیروی‌های طغاتی‌مور شهرت و آوازه سربداران در مناطق دیگر فراگیر شد. امیر عبدالرزاق پس از مدتی به دست برادرش امیر وجیه‌الدین مسعود سربداری به قتل رسید و امیر وجیه‌الدین مسعود به حکومت سربداران دست یافت. وی را مؤسس حقیقی حکومت سربداران خراسان می‌دانند. امیر مسعود سربداری پس از رسیدن به قدرت، با شیخ حسن جوری که از عالمان به نام شیعی بود و همچنین در میان مردم نفوذ داشت متحد شد. با این اتحاد دو جریان مذهبی-سیاسی به رهبری شیخ حسن جوری و امیر وجیه‌الدین مسعود جریان مستقلی را پدید آوردند.^۵ با این اتحاد قیام سربداران خراسان رنگی شیعی و مذهبی به خود گرفت.^۶ آخرین تلاش فرماندهان ایلخانی برای شکست دادن نهضت سربداران به رهبری امیر ارغون‌شاه صورت گرفت که وی در نبردی در نزدیکی نیشابور از نیروی سربداران شکست خورد و گریخت.^۷ سربداران حدود نیم قرن در سبزواری قدرت داشتند و دوازده تن از آنها به حکومت رسیدند.

۱. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، ص ۳۳۱.

۲. ترکمی آذر، تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران، ص ۲۸۵.

۳. تنوی، قزوینی، تاریخ الفی، ص ۴۴۸/بدلیسی، شرفنامه، ص ۴۱/اسفزاری، روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات، ج ۲، ص ۸.

۴. حقیقت، تاریخ جنبش سربداران و دیگر جنبش‌های ایرانیان در قرن هشتم هجری، ص ۹۴.

۵. حافظ ابرو، زبده التواریخ، ص ۸۳.

۶. آژند، قیام شیعی سربداران، ص ۱۰۳.

۷. راوندی، تاریخ اجتماعی ایران، ج ۲، ص ۳۳۵.

بررسی مفهوم ظلم‌ستیزی در نهضت شیعی سربداران

ظلم و ظالم از واژه‌های است که در قرآن به آن توجه شده است. در قرآن آیات بسیاری به مبحث ظلم و ظالم می‌پردازد و از همین جهت ظلم‌ستیزی در بین مسلمانان به خصوص شیعیان از اهمیت فراوانی برخوردار است.

(ان الظالمین لهم عذاب الیم)

قطعاً برای ستمگران عذاب دردناکی هست.^۱

در سیره اهل بیت نیز به مبحث ظلم و ظالم به عنوان یکی از مهم‌ترین مفاهیم پرداخته شده است و ائمه اطهار علیهم‌السلام به ویژگی‌های ظلم و حاکمان ظالم بسیار اشاره کرده‌اند. در تاریخ اسلام و ایران این مفهوم خصوصاً برای شیعیان تداعی گرستم‌ها و شکنجه‌های حاکمان در طول تاریخ است. یکی از دوره‌های تاریخی ایران که ظلم و ستم بر مردم افزایش یافت و باعث قیام‌های ظلم‌ستیزانه مردم خصوصاً شیعیان در برابر آن شد دوره مغولان و خاصه ایلخانان ایران است. پس از مرگ ابوسعید ایلخانی بی‌ثباتی و هرج و مرج سراسر سرزمین ایران را فراگرفت. در چنین وضعی مردم ایران بخصوص خراسان به نفی ظلم و ظالم پرداختند و هرگونه ظلم به حق رعیت را ناروا دانستند. مرعشی در کتاب خود تاریخ طبرستان و رویان و مازندران به این موضوع که مردم از ظلم و ستم به تنگ آمده‌اند اشاره می‌کند:

«در آن وقت تغا تیمور پادشاه آن طرف موسوم شده و در خراسان خطبه و سگه به نام او می‌کردند و قومی از جته که از طایفه اشراک بودند با او موافق گشتند و در خراسان بدسیرتی می‌کردند و از وزرای قدیم و اکابر خراسان علاء الدین محمد در آن مملکت متمکن بود از آن سبب عرصه خراسان به رعایا تنگ شد و ظلم از حدّ بگذشت».^۲

در تاریخ ایران بعد از اسلام تا تشکیل دولت صفویه تنها نهضتی که به مقوله ظلم‌ستیزی توجه بسیاری نمود سربداران خراسان بودند. سربداران خراسان ظلم‌ستیزی را هدف اصلی و اساسی خود در برابر بیگانگان اعلام نمودند.^۳ شعار ظلم‌ستیزی و پایداری در برابر ظالم در خود نام سربداران نهفته است و آنان این شعار را مهم‌ترین هدف خود قرار دادند. عبدالرزاق سمرقندی با صراحت به ظلم‌ستیزی سربداران اشاره می‌کند:

«اگر خدا ما را توفیق دهد رفع ظلم و دفع ظالمان کنیم و الا سر خود بر دار اختیار داریم و تحمل جور و ستم نداریم».^۴

۱. سوره ابراهیم/۲۲.

۲. مرعشی، تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۴۱.

۳. صفاء، تاریخ ادبیات ایران، ج ۳، ص ۳۳.

۴. سمرقندی، مطلع السدین و مجمع البحرین، ص ۱۷۶.

ظلم‌ستیزی و نبرد با ظالم در نهضت سربداران به نوعی تحت تأثیر واقعه عاشورا بوده است و این مهم در سخنان برخی از رهبران مذهبی سربداری آشکار است. شیخ خلیفه نشست و وعظ کردن را جایز نمی‌دانست بلکه با توسل به ائمه اطهار خصوصاً امام علی علیه السلام و امام حسین علیه السلام که علیه ظلم و ستم قیام کرده‌اند، مبارزه با فسق و فجور را الزامی می‌دانست و همچنین وی مردم را به ظهور حضرت مهدی (عج) و نابودی ظلم و ستم بشارت می‌داده است.^۱ همین بعد مذهبی تعالیم شیخ خلیفه بود که باعث وحشت هیأت حاکم در خراسان شد.^۲ خواجه علی مؤید آخرین امیر سربداری نیز مردم را به ظهور حضرت مهدی (عج) و پایان ظلم بشارت داده است:

«خواجه علی مؤید چون به تأیید الهی در سبزوار بر مسند شهریاری نشست در اظهار شعار مذهب علیه امامیه مبالغه نموده به اقصی الغایه در تعظیم سادات عظام کوشید و به امید ظهور صاحب الزمان سلام الله علیه هر صبح و مساء انتظار می‌کشید لطف و کرم آن خواجه محتشم را نهایت نبود».^۳

پیوستن مردم خراسان به شیخ حسن جوری تحت تأثیر شعارهای ظلم‌ستیزانه وی بوده است.^۴ عبدالرزاق سمرقندی گرایش مردم به شیخ حسن جوری را بی‌نظیر توصیف می‌کند:

«به اندک مدتی چنان معتقد او شدند که به سخن او جان درمی‌باختند».^۵

مفهوم ظلم‌ستیزی در نهضت سربداران به خوبی در نامه خواجه یحیی کزابی که در جواب طغایمور حاکم خراسان نوشته شده نشان داده شده است. سمرقندی این نامه را به زبان شعر در آورده است:

گردد چرا نهیم جفای زمانه را	راضی چرا شویم به هر کار مختصر
دریا و کوه را بگذاریم و بگذریم	سیمرغ وار زیر پر آریم خشک و تر
یا بر سر مراد گردون نهیم پای	یا مردوار بر سر همت کنیم سر ^۶

همچنین گرایش مردم ستم‌دیده کرمان به نهضت سربداران کرمان تحت تأثیر مفاهیم ظلم‌ستیزانه بوده است. این نهضت به رهبری پهلوان اسد خراسانی، بر علیه ظلم و ستم بیش از حد آل مظفر بر مردم بود که موجب پایداری و مقاومت مردم در برابر این حاکمان ستمگر شد.^۷ در چنین شرایطی حکومت سربداران خراسان که خود را حامی جنبش‌های ظلم‌ستیز می‌دانست به کمک این جنبش ضد ظلم برخاست.

۱. آژند، قیام شیعی سربداران، ص ۷۷.

۲. همان: ص ۷۸.

۳. خواندمیر، حبیب السیر، ج ۳، ص ۳۶.

۴. ترکمنی آذر، تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران، ص ۲۸۳.

۵. سمرقندی، مطلع السعدین و مجمع البحرین، ص ۱۷۴.

۶. همان: ۲۸۱.

۷. کتبی، تاریخ آل مظفر، ص ۹۹.

«خواجه علی مؤید سبزواری التماس مددی کرده بود. او صد سوار آراسته سربدال با پهلوان غیاث تونی به مدد فرستاده بود، شاه یحیی به جهت اخراجات ایشان در تنگ بود، آن سواران را با پهلوان غیاث به مدد پهلوان اسد فرستاد»^۱.

همچنین ظلم ستیزی سربداران قیام سمرقند را نیز تحت تأثیر قرار داد. بدینگونه که یکی از بزرگان سمرقند به نام مولانازاده در برابر ظلم و ستم بیگانگان قیام می کند و نام سربدار به خود می دهد. عبدالرزاق سمرقندی در کتاب مطلع سعدین و مجمع البحرین چگونگی آغاز قیام سربداران سمرقند و ظلم ستیزی آنها را شرح می دهد:

«روز جمعه خواص و عوام در مسجد جامع آمده خاطر بر امری قرار نمی گرفت. در این حال، مردی دانشمند از بزرگ زادگان بخارا، مشهور به مولانازاده، تیرانداز و دلیر، شمشیر حمایل کرده بر پای خاست و آهسته آهسته رفته بر بالای منبر برآمد و سلام کرده آواز برآورد که معشر المسلمین امروز غلبه کفار به قصد خان و مان مسلمانان آمده‌اند و حاکمی که جزیه مسلمانی را باج و خراج نام کرده می ستاند و به خاطر خود خرج می کرد، چون دشمن پیدا شد، مسلمانان را به طرح ریخت و از پیش کفار گریخت و هر چند اهالی این شهر امانی و ساوری دهند خلاصی نخواهند یافت و روز قیامت سؤال از شما بزرگان خواهد بود. کیست که متصدی امر اسلام و متعهد خواص و عوام شود تا ما نیز در سر قدم او نهاده به خدمتکاری قیام نماییم»^۲.

ظلم ستیزی در نهضت شیعی سربداران تحت تأثیر اندیشه های تشیع اثنی عشری و فرهنگ عاشورا بوده است که سربداران از آن برای رسیدن به مقاصد خود به خوبی بهره بردند.^۳

عدالت طلبی

عدالت طلبی و عدالت خواهی به عنوان یکی از مهم ترین اهداف نهضت های آزادی خواه در هر عصر به شمار می رود و قیام های متعددی در تاریخ ایران با شعار عدالت طلبی روی داده است. سربداران عدالت خواهی را به عنوان یکی از اهداف متعالی خود مد نظر قرار دادند. عدالت طلبی موجب پیوستن افراد بسیاری به این نهضت شد. شیخ خلیفه پیشوای فکری - مذهبی سربداران اعتقاد داشت که باید مردم را با مسائل اجتماعی آگاه کرد و تشویق نمود تا بر ضد عاملان اصلی بی عدالتی قیام کنند.^۴ هدف رهبران مذهبی و سیاسی سربداران، حمایت از طبقه پایین و روستائیان و همچنین برقراری مساوات عمومی در بین تمامی مردم بود.^۵ رهبران سیاسی این نهضت، کوشش فروانی در اجرای عدالت

۱. همان، ص ۱۰۱.

۲. سمرقندی، مطلع السعدین و مجمع البحرین، ج ۱، ص ۳۵۰.

۳. حسینی، تأثیر فرهنگ عاشورا در جنبشهای ستم ستیزانه مردم مسلمان تا قرن هشتم هجری، ص ۵۹.

۴. حقیقت، تاریخ جنبش سربداران و دیگر جنبش های ایرانیان در قرن هشتم هجری قمری، ص ۱۲۷.

۵. همان: ۱۶۶.

در جامعه به کار می‌بستند.^۱ گفته شده خواجه علی شمس الدین چشمی، از امیران عادل سریداری بوده است. عبد الرزاق سمرقندی در مورد برپایی عدالت توسط خواجه علی اینگونه می‌آورد:

«هژده هزار مرد را مرسوم داد و رعیت را مرفه الحال داشتی و بکفایت زندگانی نمودی و با محترفات سبزواری شدی و گویند که مرسوم مردم را برات نوشتی و در مجلس خود نقد شمردی و دادی.»^۲

مردم ستم دیده و عدالت خواه سبزواری پس از شهادت شیخ خلیفه، به شیخ حسن جوری که از مروجان عدالت خواهی بود پیوستند.^۳ تبلیغات شیخ حسن جوری در بعد عدالت طلبی، به دلیل نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی مورد توجه مردم قرار گرفت.^۴

ابن بطوطه سیاح معروف اهل سنت نیز با اینکه سریداران را «رافضی» می‌نامند اما اجرای عدالت در این نهضت را کم نظیر توصیف می‌کند:

«آئین عدالت در قلمرو آنان رونق گرفت که سگه های طلا و نقره در اردوگاه ایشان روی خاک می‌ریخت و تا صاحب آن پیدا نمی‌شد کسی دست به سوی آن دراز نمی‌کرد»^۵

ابن یمن از شاعران معروف عصر سریداران در مورد عدالت طلبی و برپایی عدالت توسط امیران سریداری اشعار بی‌شماری دارد او در ابیات زیر به تمجید از تاج الدین علی سریداری و عدالت طلبی وی می‌پردازد:

آفتاب عدل او چون سایه بر گیتی فکند
کرد کوتاه از کتان دست تعدی ماهتاب
هم ز عدل شاملش بینم که از بیداد چرخ
شیر میجوید ز قصد گاو شیری اجتناب

همچنین ابن یمن در جای دیگر از دیوان شعر خود به عدالت طلبی خواجه یحیی کزّابی از امیران معروف سریداری می‌پردازد و وی را سلطانی معرفی می‌کند که عدالت و بخشش از الزامات حکومت او بوده است:

فرخنده باد مقدم دستور کامیاب
سلطان مشرقین که اوج سروری
آن کز صریر خامه او گوش سایلان
یحیی تاج بخش که تارسم خسروست
از شرم رأیش آخر هر روز میشود
تا عدل او عمارت عالم بنا نمود

بر روزگار دولت شاه فلک جناب
رأیش فکند سایه رفعت بر آفتاب
پیش از سوال یافتنه نیکوترین
تخت کبی نیافت چو او شاه کامیاب
خورشید زردرو پس این نیلگون حجاب
جایی نماند جز دل اعدای او خراب^۶

۱. خواندمیر، حبیب السیر، ج ۳، ۳۶۴.

۲. سمرقندی، تذکره الشعراء، ص ۲۲.

۳. ترکمنی آذر، تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران، ص ۲۸۴.

۴. آژند، قیام شیعی سریداران، ص ۷۸.

۵. ابن بطوطه، سفرنامه ابن بطوطه، ص ۴۶۴.

۶. ابن یمن، دیوان اشعار ابن یمن فریومدی، ص ۱۶.

نهضت شیعی سربداران خراسان اگرچه با حمله تیمور و در گذشت خواجه علی مؤید منقرض شد اما مفهوم عدالت طلبی این نهضت در قیام‌های بعد از آن تأثیر گذار بود.

نتیجه‌گیری

مفاهیم ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه در آموزه‌های قرآنی و فرهنگ تشیع از اهمیت بی‌شماری برخوردار هستند و به همین علت در برخی از قیام‌ها در تاریخ ایران این مفاهیم باعث گرایش مردم به آن‌ها شده است. قیام سربداران خراسان از جمله قیام‌های ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه موفق در تاریخ ایران است که الگویی برای قیام‌های بعد از خود شد. سربداران خراسان در دوره‌ی زمانی ای که سراسر سرزمین ایران را هرج و مرج و ناآمنی فرا گرفته بود، بر علیه ظلم و بی‌عدالتی طبقه حاکم، قیام کردند و یکی از مهم‌ترین عواملی که باعث گرایش مردم خراسان بخصوص سبزوار به این نهضت شد شعارهای ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه آن‌ها بود. این آموزه‌ها که تحت تأثیر قرآن کریم و فرهنگ اهل بیت به وجود آمده بودند مهم‌ترین هدف سربداران به شمار می‌آمد. رهبران مذهبی سربداران خراسان چون شیخ خلیفه و شیخ حسن جوری تحت تأثیر مفاهیم و اعتقادات فرهنگ شیعی به مفهوم ظلم و عدالت پرداختند و موفق شدند مردم را با این مفاهیم آشنا و از آن در برابر بیگانگان استفاده نمایند. نهضت سربداران خراسان پس از تشکیل حکومت یکی از سیاست‌های خود را حمایت و دفاع از قیام‌های ظلم‌ستیزانه و عدالت‌طلبانه قرار داد که برخی از این حمایت‌ها به صورت مستقیم و برخی به صورت غیر مستقیم بوده است. حمایت از سربداران کرمان یکی از بارزترین حمایت‌های سربداران خراسان از قیام‌های ظلم‌ستیز است. حمایت‌های نظامی از سربداران کرمان نشان دهنده گرایش ظلم‌ستیزانه سربداران خراسان در دیگر نقاط سرزمین بوده است. همچنین نهضت سربداران سمرقند و مرعشیان مازندران نیز تحت تأثیر سربداران خراسان قرار گرفته‌اند. نهضت سربداران از این جهت دارای اهمیت می‌باشد که آشکارا شعائر شیعی اثنی‌عشری را تبلیغ کردند و الگویی برای حکومت‌های پس از خود چون صفویان شدند.

منابع و مأخذ:

- قرآن کریم.
- ابن بطوطه، محمدبن عبدالله. *سفرنامه ابن بطوطه*. ترجمه محمد علی موحد، تهران: موسسه انتشارات آگاه، ۱۳۷۰.
- ابن یمن، فریومدی. *دیوان اشعار ابن یمن فریومدی*. به تصحیح حسین علی باستانی راد. تهران، کتابخانه سنایی، ۱۳۴۴.
- اسفزاری، معین‌الدین محمد زمچی. *روضات الجنات فی اوصاف مدینه هرات*. مصحح سید محم کاظم امام. تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۳۸.
- آژند، یعقوب. *قیام شیعی سربداران*. تهران: نشر گستر، ۱۳۶۳.
- بدلیسی، شرف‌خان. *شرفنامه*. مصحح ولاد میر ولامینوف. تهران: انتشارات اساطیر، ۱۳۷۷.
- پطروشفسکی، ای. پ. *نهضت سربداران خراسان*. ترجمه کریم کشاورز: تهران انتشارات پیام، ۱۳۵۱.
- تتوی، قاضی احمد و آصف خان قزوینی. *تاریخ الفی*. مصحح غلامرضا طباطبایی مجد. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۸۲.
- ترکمنی آذر، پروین. *تاریخ سیاسی شیعیان اثنی عشری در ایران*. تهران: مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۵.
- حافظ ابرو، عبدالله ابن ابی لطف‌الله. *زبده التواریخ*. مصحح سید کمال حاج سید جوادی. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۰.
- حسینی، محمد. «تأثیر فرهنگ عاشورا در جنبش‌های ستم‌ستیزانه مردم مسلمان تا قرن هشتم هجری». چکیده مقالات اولین کنگره بین‌المللی امام خمینی (س) و فرهنگ عاشورا، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۷۴.
- حقیقت، عبدالرفیع. *تاریخ جنبش سربداران و دیگر جنبش‌های ایرانیان در قرن هشتم هجری*. تهران: انتشارات علمی، ۱۳۶۳.
- خواندمیر، غیاث‌الدین همام. *حبیب‌السیر*. تهران: انتشارات خیام، ۱۳۸۰.
- راوندی، مرتضی. *تاریخ اجتماعی ایران*. ج ۲. تهران: انتشارات نگاه، ۱۳۸۲.
- سمرقندی، کمال‌الدین عبدالرزاق. *مطلع السدین و مجمع البحرین*. مصحح عبدالحسین نوایی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۳.
- سمرقندی، میر سید شریف راقم. *تاریخ راقم*. مصحح منوچهر ستوده. تهران: انتشارات بنیاد محمود افشار، ۱۳۸۰.
- صفا، ذبیح‌الله. *تاریخ ادبیات ایران*. ج ۳. تهران: انتشارات فردوس، ۱۳۷۸.
- عباسی، جواد و زهره راضی. *مشروعیت ایرانی در حکومت‌های محلی ایران در قرن هشتم هجری، فصلنامه پژوهش‌های تاریخ محلی*، سال دوم، شماره دوم، ۱۳۹۳، ص ۸۴-۹۸.

- کتبی، محمود. *تاریخ آل مظفر*، مصحح عبدالحسین نوایی. تهران: انتشارات امیر کبیر، ۱۳۶۴.
- مرعشی، سید ظهیرالدین. *تاریخ طبرستان و رویان و مازندران*. مصحح محمد حسین تسییحی. تهران: مؤسسه مطبوعاتی شرق، ۱۳۴۵.

